

ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Музичко С.,

*аспірант Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Київський апеляційний суд, суддя
ORCID:0000-0003-4816-8833
muzychko.04.svitlana@gmail.com*

Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві.

Стаття присвячена розкриттю поняття та змісту принципу процесуальної економії як складової цивільного судочинства. Проведено аналіз національної та європейської судової практики в цивільному судочинстві.

В статті досліджено та проаналізовано окремі аспекти процесуальної економії у складовій цивільного процесу, що має важливе значення для підвищення ефективності останнього. Проаналізовано способи зловживання процесуальними правами в цивільному процесі.

Цивілісти вважають спірним питання щодо включення принципу процесуальної економії окремим положенням до цивільно-процесуального кодексу, проте процесуальний закон закріплює елементи процесуальної економії у своїх приписах.

Досягнення балансу між раціональними використанням ресурсів та прийняттям справедливих рішень є одним з головних завдань судової влади. Забезпечення дієвості принципу процесуальної економії реалізується у взаємозв'язку економії часу, дій та коштів який є нерозривним, і втрата або применшення значення хоча б одного з них, негативно впливатиме на ефективність цивільного судочинства загалом.

Визначено, що розгляд та вирішення справи обумовлює засоби забезпечення досягнення правозастосовного результату, які повинні характеризуватись ефективністю, що на національному рівні відображається через вимоги своєчасності, неупередженості та справедливості. Виокремлено ефективність принципу процесуальної економії та його матеріально-правову цінність. Надмірна тривалість розгляду цивільних справ може мати негативні наслідки як для учасників процесу, так і для суддів, для суспільства та держави в цілому. Швидкість судочинства є необхідною умовою для досягнення об'єктивної істини. Судове рішення повинно відповідати фактичним обставинам, а встановити їх тим легше, чим менше часу пройшло з моменту їх виникнення. Крім того, потреба у захисті права особи виникає через його порушення, що ставить її у скрутне становище, призводить до ускладнень та подальшої правової невизначеності.

Приділена увага аналізу сутності економії процесу та визначено способи його реалізації.

Запропоновано включити принцип процесуальної економії в перелік принципів цивільного судочинства на рівні законодавчих змін до національного законодавства, що неодмінно позитивно впливатиме на подальший розвиток цивільного процесу.

Ключові слова : цивільне судочинство, принцип процесуальної економії, зловживання процесуальними правами, судові рішення, правосуддя, економія ресурсів, ефективність судочинства, судовий захист, процесуальна процедура, законодавчі зміни.

Muzychko S. The concept of the principle of procedural economy in civil proceedings.

The article is devoted to revealing the concept and content of the principle of procedural economy as a component of civil justice. An analysis of national and European judicial practice in civil proceedings was carried out.

The article examines and analyzes certain aspects of procedural economy in the civil process component, which is important for increasing the efficiency of the latter. Methods of abuse of procedural rights in civil proceedings are analyzed.

Civilians consider the issue of including the principle of procedural economy as a separate provision to the civil procedure code controversial, however, the procedural law enshrines the elements of procedural economy in its prescriptions.

Achieving a balance between the rational use of resources and making fair decisions is one of the main tasks of the judiciary. Ensuring the effectiveness of the principle of procedural economy is implemented in the interrelationship of saving time, actions and funds, which is inseparable, and the loss or reduction of the value of at least one of them will negatively affect the effectiveness of civil proceedings in general.

It was determined that the consideration and resolution of the case conditions the means of ensuring the achievement of a law-enforceable result, which should be characterized by efficiency, which is reflected at the national level through the requirements of timeliness, impartiality and justice. The effectiveness of the principle of procedural economy and its material and legal value are highlighted. Excessive duration of civil cases can have negative consequences for both the participants in the process and the judges, as well as for society and the state as a whole. The speed of judicial proceedings is a necessary condition for achieving the objective truth. The court decision must correspond to the actual circumstances, and it is easier to establish them the less time has passed since their occurrence. In addition, the need to protect a person's right arises due to its violation, which puts it in a difficult position, leads to complications and further legal uncertainty. Attention is paid to the analysis of the essence of saving the process and methods of its implementation are determined.

It is proposed to include the principle of procedural economy in the list of principles of civil justice at the level of legislative changes to the national legislation, which will definitely have a positive effect on the further development of the civil process.

Key words: civil proceedings, the principle of procedural economy, abuse of procedural rights, court decision, justice, saving resources, judicial efficiency, judicial protection, procedural procedure, legislative changes.

Дослідження та аналіз принципу процесуальної економії серед науковців триває досить давно, що свідчить про його значення для науки процесуального права та правозастосовної діяльності. Невпинний інтерес обумовлений необхідністю підвищити авторитет та ефективність цивільного судочинства та загалом системи судового захисту прав та інтересів осіб. Створені законодавцем судові процедури дають змогу вирішувати більшу кількість справ з дотриманням встановлених строків і раціональним використанням ресурсів.

Принцип процесуальної економії є предметом вивчення дослідниками різних галузей процесуального права: цивільного, господарського, кримінально-процесуального, адміністративного.

Наприклад, Капля О.М. вважає, що ефективність реалізації принципу процесуальної економії можлива в поєднанні з іншими принципами адміністративного судочинства та досконалої юридичної конструкції, що втілює принципи найбільш доцільної процедури здійснення певних повноважень якою є процесуальна форма. Під принципом процесуальної економії адміністративного судочинства пропонується розуміти засади обережного та раціонального використання процесуальних засобів, часу та сил суб'єктів адміністративно-процесуальної діяльності з одночасним забезпеченням правильного застосування адміністративно-процесуального законодавства з метою успішного виконання завдань адміністративного судочинства [1 с. 117].

На думку Канюка І.М. процесуальна економія - це ідея, спрямована на підвищення ефективності процесуальної форми шляхом її раціоналізації через пришвидшення, спрощення та здешевлення. Аналізуються різні погляди на ідею процесуальної економії у працях вчених радянського та сучасного періодів. Розглядається питання диференціації процесуальної форми, як одного із засобів реалізації процесуальної економії. Потреба в оптимізації кримінально-процесуальної форми у напрямку її спрощення, скорочення та зменшення затрат призводить до пошуку альтернативних до загального порядку провадження механізмів [2 с. 8].

У своїй публікації С.В. Смола наводить висновок про те, що у правовому регулюванні господарського процесу простежуються положення, відповідно до яких чітка регламентація процесу поєднана з неможливістю вичерпно повно регламентувати у законі всі без винятку процесуальні дії і документи у позовному провадженні, оскільки це не відповідатиме доцільності з точки зору економії нормативного матеріалу. Провадження у суді першої інстанції являє собою найбільш складний і відповідальний етап розгляду справи. Саме тому на цій стадії господарського процесу повинні проявлятися основні вимоги принципу процесуальної економії, значення якого полягає у тому, щоб при судовому

вирішенні справи найбільш повно, доцільно та своєчасно використовувати всі встановлені законом засоби для правильного й швидкого вирішення спору [3].

Відповідно до чинного національного законодавства процесуальна економія відображається через вимоги своєчасності та доступності судочинства (простота процесуальних засобів, оптимальна вартість процесу, врахування інтересів бідних верств населення тощо), що за умови дотримання всіма суб'єктами процесу цивільної процесуальної форми, недопустимості зловживання правами, неупередженості суду у здійсненні судочинства та застосування дискреційних повноважень забезпечує ефективність судочинства. Концентрація, у свою чергу, є принципом, змістом якого є процесуальні засоби, спрямовані на забезпечення економії часу та процесуальних засобів через зосередження доказів у суді першої інстанції та ухвалення справедливого рішення. [4 с. 17].

У сучасній теорії цивільного процесу триває дослідження сутності та місця процесуальної економії в системі процесуальних правовідносин, що свідчить про актуальність обраної теми.

Мета публікації – на підставі системного аналізу положень чинного законодавства та сучасних наукових позицій викласти власний погляд на поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві України.

Переконливим є твердження про те, що включення процесуальної економії до принципів цивільного процесу забезпечить реалізацію вимоги ефективного здійснення судочинства.

В умовах глобалізації цивільного судочинства, розвитку цивільного процесу економія процесу неминуче впроваджуватиметься шляхом внесення змін в діюче законодавство нових норм, за допомогою яких будуть досягнуті вимоги розгляду більшої кількості справ в скорочені строки. У зв'язку з цим будуть використані процесуальні засоби задля економії матеріальних та людських ресурсів.

Інтернаціоналізація норм Декларації прав людини та громадянина знайшла своє відображення у розробленні на її підставі та затвердженні на рівні європейського регіону Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [5], п. 1 ст. 6 якої закріплено, що кожен при визначенні його цивільних прав та обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону, тобто було запроваджено концепт справедливого судочинства. У подальшому наведене право в тій чи іншій інтерпретації буде закріплено в ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, затвердженого резолюцією Генеральної асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16.12.1966 р. [6], п. 1, 5 ст. 8 Американської конвенції про права людини 1969 р. [7], п. 1 ст. 7 Африканської хартії прав людини та народів 1981 р. [8], ст. 47 Хартії ЄС про основні права, підписаної Європейським парламентом, Радою ЄС та Європейською комісією 07.12.2000 р. [9].

Одним з яскравих проявів процесуальної економії в діючому законодавстві є унормування інституту врегулювання спору за участю судді.

Така форма альтернативного способу вирішення спору спрямована на сприяння оперативного, об'єктивного та компетентного вирішення спорів на принципах примирення сторін конфлікту та покликана зменшити судові навантаження на суддів і скоротити час на розгляд справ.

Врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 201 ЦПК України).

Під час проведення спільних нарад за участю обох сторін та їх представників, суддя з'ясовує підстави і предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. Суддя має право звертати увагу на судову практику в аналогічних спорах.

Під час закритих нарад за участю однієї сторони та її представника проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі.

Інформація, отримана будь-якою із сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною.

Врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення. Строк проведення врегулювання спору з участю судді продовженню не підлягає.

У випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками його проведення, повторне врегулювання спору за участю судді не допускається.

Сучасний суддя, крім свого основного обов'язку (здійснення правосуддя), виступає в ролі кейс-менеджера – фахівця з управління судовою справою. У ході розгляду позову, який надійшов до судді, при попередній бесіді зі сторонами суддя не просто оцінює обґрунтованість позовних вимог або заперечень з точки зору чинного законодавства, але передусім визначає процедуру, яка найбільше відповідає вирішенню такого спору. Однією з таких можливих процедур може бути судова медіація, інший – спрощена процедура вирішення спорів, третя – звичайне позовне провадження. Суддя керує ходом вирішення цивільної справи, залишаючи за собою право його розглянути й вирішити спір у звичайному для себе, але далеко не завжди в найбільш ефективному порядку судочинства [10, с. 99].

В умовах наростання наслідків широкого доступу до суду суттєво збільшилося навантаження на суди, у зв'язку з цим ідея про можливість примирення в суді за допомогою посередника-судді викликає у сторін обґрунтовані очікування мирного врегулювання спору за більш кваліфікованих умов.

До передумов реалізації принципу процесуальної економії можна віднести законодавче закріплення інституту відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню цивільного судочинства. Зокрема, наприклад, подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкодження розгляду справи чи виконання судового рішення (ст. 44 ЦПК України).

З метою запобігання зловживання процесуальним правами, суд застосовує до учасників судового процесу відповідні заходи, визначені законом.

При вирішенні спорів Верховний Суд неодноразово наголошував на неприпустимості зловживання процесуальними правами, та у зв'язку з цим враховує практику Європейського суду з прав людини, відповідно до якої право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним; воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийнятності скарги. Тим не менше, право доступу до суду не може бути обмежено таким чином або у такій мірі, що буде порушена сама його сутність. Ці обмеження повинні мати законну мету та має бути досягнута пропорційність між використаними засобами та досягнутими цілями (рішення у справі «Мельник проти України», заява № 23436/03, п. 22) [11].

Крім того, Верховний Суд звертає увагу на те, що згідно з пунктом «d» статті 3 Рекомендацій 5 Комітету Міністрів Ради Європи [12] державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах від 7 лютого 1995 року для забезпечення того, щоб суд апеляційної інстанції розглядав лише вагомі питання, державам слід відтермінувати реалізацію права на оскарження з низки проміжних питань до подання основної скарги у справі. Крім того, відповідно до пункту «a» статті 4 цих Рекомендацій для запобігання будь-яким зловживанням системою або процедурою оскарження державам слід передбачити можливість, зокрема, вимагати від осіб, які подають скаргу, на ранньому етапі подання розумних підстав для своїх скарг та вказівки використаних засобів правового захисту. У пункті «с» статті 5 Рекомендацій також зазначено про можливість застосування заходів щодо обмеження рамок розгляду скарги, наприклад, тільки питаннями права.

Згідно з позицією, висловленою в ухвалі Верховного Суду від 24 травня 2021 року у справі № 9901/20/21, принцип процесуальної економії спрямований, у першу чергу, на пришвидшення розгляду справи (вирішення спору) та зменшення судових витрат [13].

На цій підставі Верховний Суд в ухвалі від 25 липня 2022 року у справі № 640/4843/22 (адміністративне провадження № К/990/18073/22) [14] сформулював правовий висновок, відповідно до якого принцип процесуальної економії (ефективності, розумності та раціональності судового процесу), в аспекті права особи на касаційне оскарження судового рішення, передбачає можливість обмеження такого права щодо окремих визначених законом видів «проміжних» (процесуальних) судових рішень, за умови, що незгода однієї із сторін з таким «проміжним» судовим рішенням може бути висловлена у відповідній апеляційній або касаційній скарзі на «основне» судові рішення («кінцеве» рішення по суті справи) відповідно до гарантій, закріплених, зокрема, у статті 129 Конституції України (право

особи на апеляційний (другий) перегляд справи). Таке застосування судами принципу процесуальної економії є передбачуваним для сторін, дозволяє розглянути справу в цілому в розумні строки, запобігає зловживанню сторонами своїми процесуальними правами, а також гарантує бережне ставлення до ресурсів всіх учасників справи.

Надмірна тривалість розгляду цивільних справ може мати негативні наслідки як для учасників процесу, так і для суддів, для суспільства та держави в цілому. Швидкість судочинства є необхідною умовою для досягнення об'єктивної істини. Судове рішення повинно відповідати фактичним обставинам, а встановити їх тим легше, чим менше часу пройшло з моменту їх виникнення. Крім того, потреба у захисті права особи виникає через його порушення, що ставить її у скрутне становище, призводить до ускладнень та подальшої правової невизначеності.

Повільність процедур, затягування процесу здатні знівелювати результат судового розгляду.

У контексті визначення ролі суду касаційної інстанції у процесі здійснення правосуддя досить аргументовано видається позиція секретаря Пленуму Верховного Суду, судді Д. Луспеніка, котрий зазначив, що гарантоване Конституцією України право на судовий захист має на увазі створення державою необхідних умов для ефективного і справедливого розгляду справи саме в суді першої інстанції, де підлягають вирішенню всі суттєві для визначення прав і обов'язків сторін питання. Допущені же судом першої інстанції помилки повинні усуватися судом другої (апеляційної) інстанції в процедурах, найбільш приближених до провадження в суді першої інстанції. Також слід зазначити, що право на справедливий судовий розгляд у розумні строки незалежним і неупередженим судом має на увазі кінцевість і стабільність судових актів, а також їх виконання: саме цим зумовлено перенесення основного тягаря перегляду рішень суду першої інстанції в ординарну (звичайну) судову інстанцію – апеляційну [15].

Така позиція відповідає принципу остаточності судового рішення та відображає підхід інстанційності судової системи.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що здійснення цивільного судочинства, крім іншого, відбувається шляхом усунення перепон та застосування найоптимальніших методів та засобів. Пристосування до існуючих соціально-економічних та правових умов, потреб суспільства та впровадження існуючих процесуальних методів через раціональне використання часу, економії матеріальних і людських ресурсів, спрощення існуючих процедур створює сукупність послідовних дій, які формують собою *принцип процесуальної економії*.

Принцип процесуальної економії в сукупності та взаємозв'язку з іншими принципами цивільного судочинства спрямований на досягнення певного наслідку – об'єктивного, повного, своєчасного розгляду справи з постановленням законного рішення.

Список використаних джерел:

1. Капля О.М. «Принцип процесуальної економії в контексті вдосконалення адміністративного судочинства». *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 114–118.
2. Канюка І.М. Принцип процесуальної економії в процесуальному судочинстві України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
3. Смола С.В. Засоби реалізації принципу процесуальної економії під час судового розгляду господарських спорів. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 71–76.
4. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового розгляду. *Підприємництво господарство і право*. 2018. № 9. С. 14–18.
5. Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод: 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення: 28.09.2022).
6. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: затверджений резолюцією Генеральної асамблеї ООН 2200А (XXI), 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення: 28.09.2022).
7. Американська конвенція про права людини, 1969. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/561292294.html> (дата звернення: 28.09.2022).
8. Африканська хартія прав людини та народів, 1981. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html> (дата звернення: 28.09.2022).
9. Хартія ЄС про основні права: Європейський парламент, Рада ЄС, Європейська комісія. 07.12.2000. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 28.09.2022).

10. Ратушна Б.П. Принцип рівності сторін у цивільному процесі України. *Митна справа*. 2015. № 4 (2). С. 98–102.
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 26 березня 2006 року у справі «Мельник проти України» (заява № 23436/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_037 (дата звернення: 28.09.2022).
12. Рекомендації 5 Комітету Міністрів Ради Європи URL: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-95-5.doc> (дата звернення: 28.09.2022).
13. Ухвала Верховного Суду від 24 травня 2021 року у справі №9901/20/21 URL:<https://verdictum.ligazakon.net/document/97114087> (дата звернення: 28.09.2022).
14. Ухвала Верховного Суду від 25 липня 2022 року у справі № 640/4843/22. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/248693-verkhovniy-sud-rozysniv-zmist-printsipu-protseualnoyi-ekonomiyi-v-aspekti-prava-osobi-na-kasatsiyne-oskarzhennya-sudovogo-rishennya> (дата звернення: 28.09.2022).
15. Луспенник Д. Касаційні фільтри у цивільних справах: проблемні питання судового протлумачення та правозастосування. *Судово-юридична газета*. 15.06.2020. URL: <https://bit.ly/2YQ79Yn> (дата звернення: 28.09.2022).